

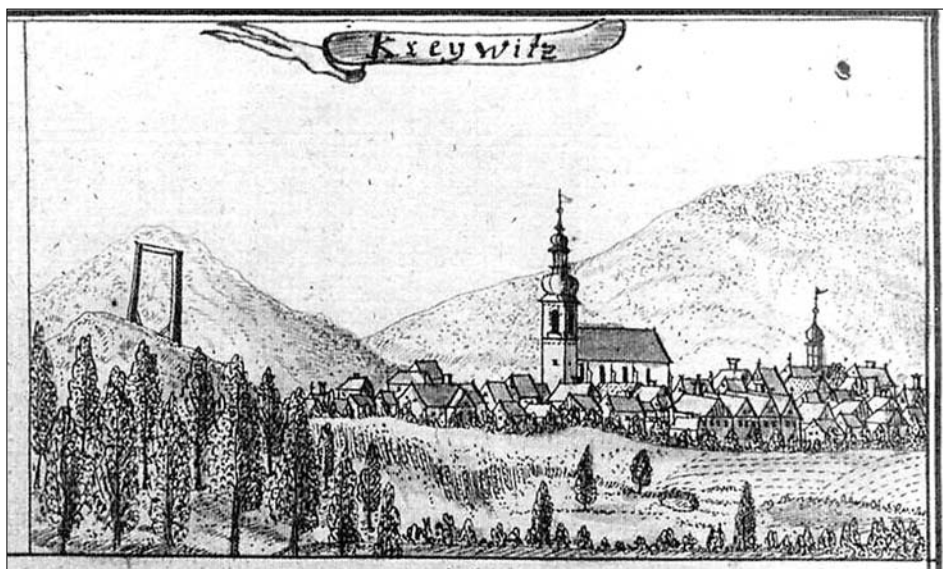
KOSTEL SV. JIŘÍ V CHŘIBSKÉ

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTONICKÉ TVORBY OBDOBÍ RENESANCE V SEVERNÍCH ČECHÁCH

ELIŠKA FECHNEROVÁ

Specificky zabarvená architektonická tvorba 2. poloviny 16. a počátku 17. století v severních Čechách bývá obecně nazývána saskou (či severočeskou) renesancí, byť již také bylo upozorněno na dosud nedosta- tečné vymezení tohoto pojmu.¹⁾

Významná centra tohoto sta- vebního činění se nacházela na nynějším Ústecku a Děčínsku; jejich vznik souvisel s příchodem saských šlechtických rodin pánů ze Salhausenu, z Büнау a dal- ších. Pokud jde o sakrální ar- chitekturu, známá je především trojice kostelů v údolí Labe me- zi Ústím nad Labem a Děčínem – salhausenský Valtířov (1573 až 1574) a Svádov (loď 1606) a na opačném, levém labském břehu zámekská kaple rytířů z Büнау v Krásném Březně (1597–1603). Příbuznou skupinu kostelních staveb nacházíme na východ od Labe na bývalém benešovském panství Salhausenů a na soused- ním českokamenickém panství, náležejícím ve sledovaném obdo- bí Vartenberkům. Již v pozdně gotickém farním chrámu v Be- nešově nad Ploučnicí, dokonče- ným v roce 1557, je možné vy- sledovat určitý průnik nových forem; na benešovském panství lze dále jmenovat kostel v neda- leké Jedlce (loď snad 1588, klen- ba se ovšem nedochovala). Pro- línání slohů je pak výraznější u přestavby děkanského koste- la v České Kamenici (1604 až 1605) a kostela v Chřibské na téměř panství.²⁾



Obr. 1: Chřibská (okres Děčín), veduta F. B. Wernera, kolem poloviny 18. století (fotoarchiv NPÚ, ÚP Praha, t. č. 26.176).



Obr. 2: Chřibská, kostel sv. Jiří, celková situace, pohled od jihu (není-li uvedeno jinak, všechny snímky autora, 2002).

1) P. Macek, Několik poznámek k renesanční tvorbě na severu Čech, in: Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem 2001, s. 33–42. Autor blíže vymezuje dosud nepřesně a ne- jednotně užívaný termín; zdůrazňuje přitom nutnost specifikace po- dílu různých vlivů, určujících obecný charakter i jednotlivé místní pro- jevy této tvorby. Zároveň je zde předložena řada dalších inspirativních podnětů.

2) Severočeská sakrální architektura renesančního období nebyla do- sud ve svém celku podrobněji studována. Ve známých syntézách (E. Ša- mánková, Architektura české renesance. Praha 1961; J. Krčálková, Kos- tely české a moravské renesance. Příspěvek k jejich typologii, Umění 29, 1981, s. 1–37) byla tomuto tématu věnována pouze velmi okra- jová pozornost. Základní dílčí studií zůstává pozapomenutá práce, věnovaná kostelním stavbám (ale i dalším, zejména sepulkrálním pa-

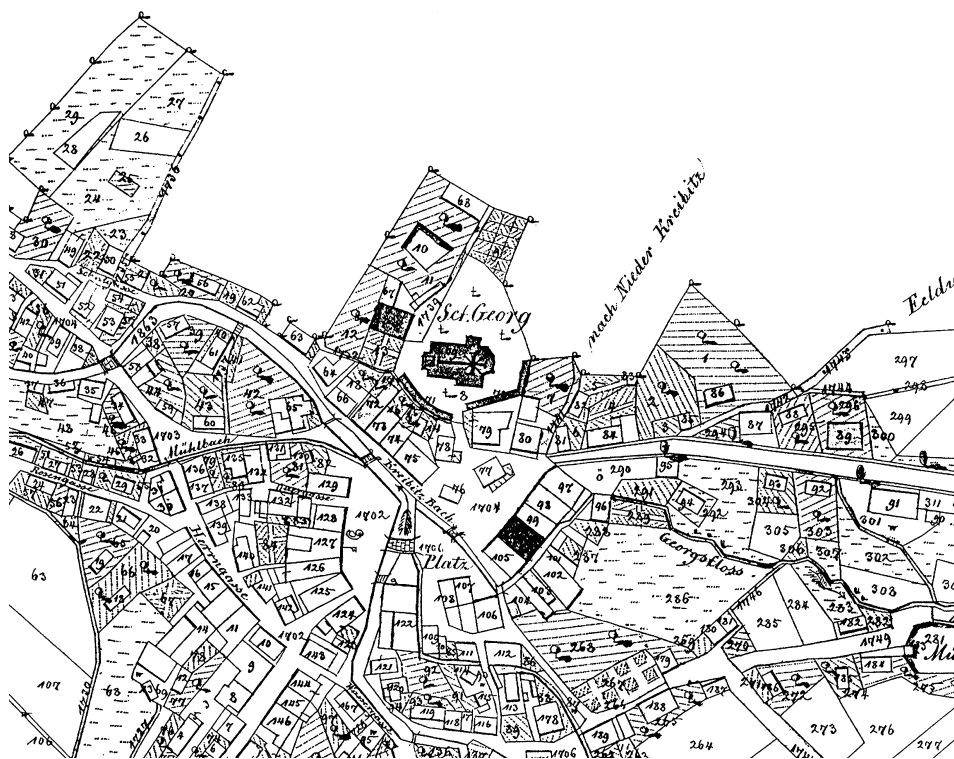
Na rozdíl od ostatních uvedených staveb, kterým byl v minulosti věnován poměrně značný badatelský zájem,³⁾ unikál kostel sv. Jiří v Chřibské dosud pozornosti odborníků; důvodem je nepochybně skutečnost, že starší podoba objektu byla výrazně znečištěna stavebními úpravami na přelomu 19. a 20. století.⁴⁾

Předkládaný příspěvek chce především upozornit na tuto – takřka neznámou – stavbu se-

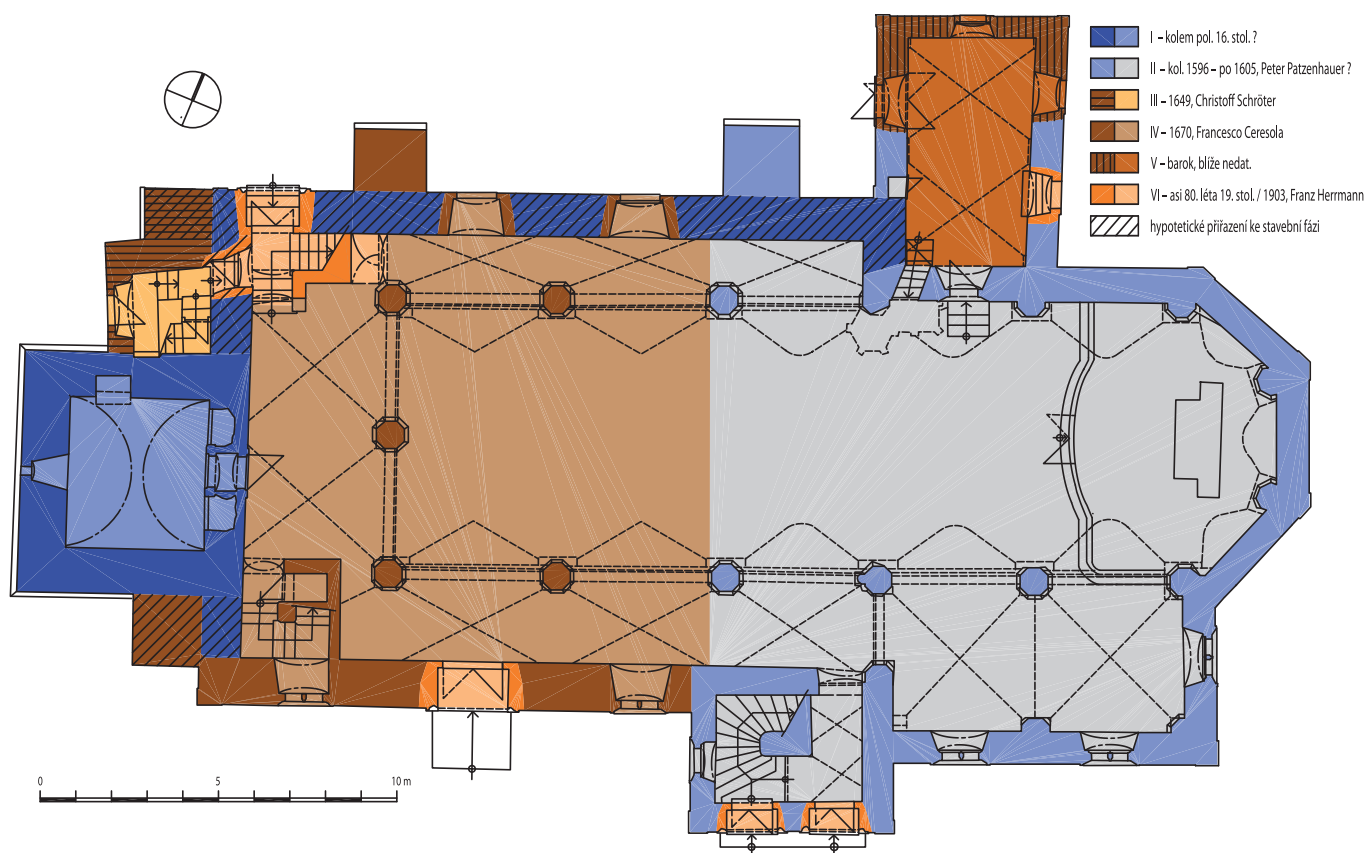
mátkám) doby renesance na panstvích Salhausenů a rytířů z Bünau (*L. Stumpfe, Nordböhmisches Gotik unter den Salhausen und Bünauern. Berlin 1935*). Vedle upozornění na některé souvislosti spočívá dnes její význam především v publikaci plánové dokumentace staveb včetně důležitých detailů. Přínosem zejména pro poznání kulturněhistorického kontextu, ale i některých jednotlivých staveb na bývalých panstvích rodu z Bünau na obou stranách hranice, je publikace *F. Šuman (ed.), Rytíři z Bünau v Čechách a v Sasku*, Dečín 2006.

- 3) Vedle literatury uvedené v pozn. 2 lze odkázat v novější době především na stavebněhistorické průzkumy.
- 4) Stavebnímu vývoji chřibského kostela se dosud nejpodrobněji věnovala německá regionální vlastivědná literatura, zejména *A. Gampe*, který

svou vlastivědou (*Heimatbuch. Kreibitztal und Teichstatt. Backnang 1985*) navázal na předválečnou tradici. Jeho zpracování dějin kostela v rámci této vlastivědy je ovšem bohužel poznamenáno nedostatečnou akribií historické práce.



Obr. 3: Chřibská, výřez z císařského otisků mapy stabilního katastru, 1843 (originál uložen v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru Zeměměřického úřadu v Praze).



Obr. 4: Chřibská, kostel sv. Jiří, vyhodnocení stavebního vývoje (půdorysný řez v úrovni pod emporou, zaměření Jan Koloc a autorka, kreslil J. Koloc 2002; vyhodnocení a digitalizace autorka).

veročeské renesance a zároveň naznačit některá východiska uměleckohistorické analýzy, jejíž zpracování však bude úkolem dalšího bádání.⁵⁾

STRUČNÝ POPIS A PŘEHLED STAVEBNÍHO VÝVOJE OBJEKTU

Městečko Chříbská (němec-ky *Kreibitz*) leží v údolí potoka Chříbské Kamenice, 21 km severovýchodně od okresního města Děčín. Zde se v průběhu věků zformovala sídelní aglomerace, skládající se ze tří celků: vlastní centrálně položené Chříbské a vsi Horní a Dolní Chříbské. Novější literatura vesměs předpokládá pozdější vyčlenění městečka z původně jednotné vrcholně středověké kolonizační vsi; někteří autoři se ovšem přiklání k hypotéze předkolonizačního původu centrální části osídlení.⁶⁾ V písemných pramenech je Chříbská poprvé zmiňována k roku 1352.⁷⁾

Areál kostela sv. Jiří stojí na terase nad potokem, asi 50 m severně od nepravidelného prostoru náměstí. Kostel je podélný, orientovaný, s polygonálním presbytářem, na jihu rozšířeným, a západní hranolovou věží. Dispozičně se jedná o síňové trojlodí s převýšenou hlavní lodí. Ta je sklenuta valenou klenbou se vstřícnými trojbokými výsečemi; presbytář, který od prostoru lodí není výrazně oddělen (vítězným obloukem), je sklenut konchou s výsečemi, bez předělu navazující na klenbu hlavní lodí. Klenba je nesena v prostoru lodí osmibokými pilíři, v prostoru presbytáře pilíři přízedními. Kostel je vybaven trojramennou emporou, vestavěnou do bočních



Obr. 5: Chříbská, kostel sv. Jiří, jižní průčelí.



Obr. 6: Chříbská, kostel sv. Jiří, pohled od severovýchodu.

5) Příspěvek vychází z diplomové práce autorky (*E. Nejezchlebová*, Stavební vývoj areálu kostela sv. Jiří ve Chříbské (okr. Děčín). Strojopis, KHI PF UJEP v Ústí nad Labem, 2002.). Těžiště práce spočívalo v provedení archívního průzkumu, terénní průzkum je nutné chápat jako základní. Z plánové dokumentace byl zpracován pouze schematický půdorys.

6) K počátkům osídlení nověji zejména *V. Vaněk*, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, in: *Gotika v severních Čechách. Ústecký sborník historický 2001*, Ústí nad Labem 2001, s. 33–78; *K. Kuča*, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 2. Praha 1997, s. 484–486.

7) *W. W. Tomek (ed.)*, Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecese pražské. Praha 1873, s. 77. Německá vlastivěda (*K. Richter*, Geschichte des Niederlandes. Sudetenbezirke Warnsdorf,

Rumburg und Schluckenau. Die Besiedlung. Sonthofen im Allgäu 1960; *A. Gampe*, o. c. v pozn. 4, s. 46–50) uvádí bez citace pramene jako nejstarší zmínku údajný doklad *Criviz* z roku 1209; vychází přitom nepochybně z listiny, datované ovšem 1208 (*G. Köhler ed.*, Codex diplomaticus Lusatiae superioris I. Görlitz 1856, s. 49, č. 37). Souvislost zde uvedeného predikátu s Chříbskou je však velmi nepravděpodobná. Stejně je třeba odmítnout jako prameny nepodloženou a z hlediska vývoje osídlení regionu velice nepravděpodobnou místní tradici, podle níž měl být při přestavbě kostela na přelomu 16. a 17. století pod hlavním oltářem nalezen kámen s letopočtem 1144 (písemně poprvé zachycena v kronice Stephana Friedricha z roku 1836 – *Memorabilien oder Chronik für die Stadt Kreibitz...*, SOKA Děčín, AM Chříbská, knihy, i. č. 79, pag. 9).



Obr. 7: Chřibská, kostel sv. Jiří, pohled na presbytář od východu.



Obr. 8 Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, pohled k západu.

lodi po celé jejich délce, respektive na jižní straně zasahující až do rozšíření presbytáře. Empora je podklenuta křížovými hřebínkovými klenbami, stejně jsou sklenuty boční lodi. Kostel obklopují na jihozápadě a jihovýchodě dvě samostatná křídla křížové chodby s kaplemi. Severozápadně od kostela stojí fara.

Objekt prošel poměrně složitým stavebním vývojem. S jistotou víme, že farní kostel stál v Chřibské již v polovině 14. století (doložen k roku 1352),⁸⁾ a na základě současných znalostí počátků a vývoje osídlení předpokládáme jeho vznik pravděpodobně se založením Dolní Chřibské někdy v průběhu 2. poloviny 13. století. S ohledem na morfologii terénu a historickou půdorysnou strukturu sídla pokládáme za nepochybné, že tato písemnými prameny doložená středověká stavba stála na místě dnešního kostela. V roce 1460 byl odlit dodnes dochovaný zvon; je tedy zřejmé, že kostel musel mít tehdy zvonici, je-

8) W. W. Tomek (ed.), o. c. v pozn. 7.

9) Nápis na zvonu je zároveň nejstarším dokladem patrocinia: *ave maria gr*

Obr. 9: Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, pohled k východu.

jíž podobu však neznáme.⁹⁾ Prvním spolehlivým datem, které lze vztáhnout k současné stavbě, je až letopočet 1596 na dvou okenních ostěních, který snad značí počátek zásadní

tia plena dominus tecum benedicta georgius m[artyr] anno d[omi]ni m cccclx (v gotické minuskule na horním obvodu pláště).

přestavby objektu na přelomu 16. a 17. století. Této přestavbě, která je i přes mladší úpravy pro slohový charakter stavby dodnes určující, se podrobně věnujeme níže.

Stavební organismus kostela v sobě ovšem obsahuje konstrukce ještě starší. Z doby před přestavbou na přelomu 16. a 17. století pochází prokazatelně severní zeď lodi. Dokládají to jednoznačně nálezy v prostoru krovu – vnitřní omítka, vybíhající nad východní klenební pole severní boční lodi; tato klenba pochází z přelomu 16. a 17. století. Omítka se na východní straně lomí a je patrná také na krátkém úseku koruny východní zdi severní boční lodi. Je tedy zřejmé, že před výše zmíněnou zásadní přestavbou existovala plochostropá loď stejné výšky, jakou dosahuje koruna zdiva lodi dnešní. Severovýchodní nároží této starší lodi bylo zachováno. Z dalších pramenů a stavebních souvislostí, rozvedených podrobněji níže, je patrné, že délka této lodi odpovídala zřejmě délce dnešního trojlodí, loď byla ovšem o cca 1,2–1,5 m užší. Podoba předpokládaného nedochovaného presbytáře by mohla být určena pouze archeologicky.

Další částí stavby, která zřejmě pochází z doby před přestavbou na přelomu 16. a 17. století, je věž, resp. její dvě spodní podlaží. Dobu vzniku tohoto zděného základu patrně nelze prozatím přesněji určit; jisté je pouze datum *ante quem* – rok 1649, kdy byla věž dostavěna do současné podoby.¹⁰⁾ Nejdříve lze dle našeho mínění o takové výstavbě uvažovat ve 2. polovině 15. století (není vyloučeno, že nějaká výstavba či úprava zvonice mohla bezprostředně předcházet odliší zvonu v roce 1460), avšak za pravděpodobnější považujeme vznik základu věže až ve století šestnáctém, s poukazem na obdobné stavební aktivity na řadě kostelních staveb v této době (např. věž kostela sv. Jakuba Většího v České Kamenici, tedy centru panství, byla postavena v letech 1552–1555).¹¹⁾ Hypoteticky lze také uvažovat o možné výstavbě dolní části věže v souvislosti s přestavbou kostela na přelomu 16. a 17. století; zajímavá je v tomto ohledu datace odliší dodnes dochovaného tzv. velkého zvonu v roce 1598. Prosté pravoúhlé portály podvěží jsou však po slohové stránce diametrálně odlišné od portálu sakristie, datovaného 1597, a jemu příbuzných okenních ostění. Více by snad



Obr. 10: „Chrám v Chřibské“, kresba Karla Liebschera ze závěru 19. století (převzato z: J. V. Šimák, Čechy, díl XII., Severní Čechy, Praha b. d., s. 69).

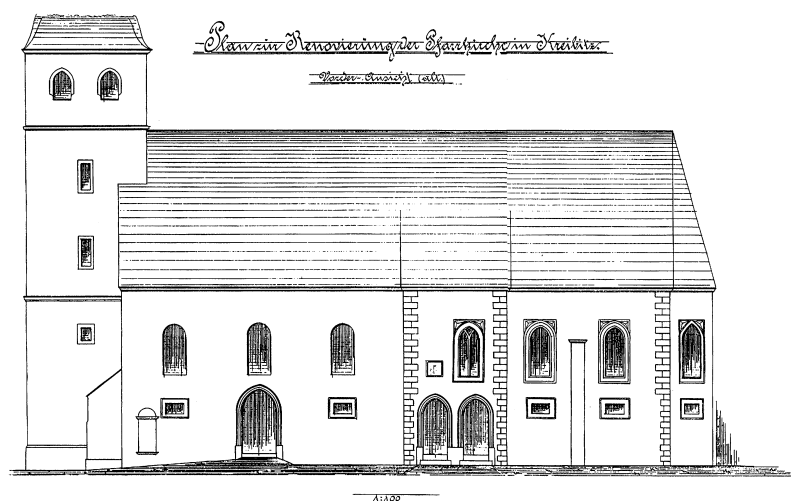
napověděla prohlídka dnes nepřístupného druhého podlaží, která by mohla být provedena při příležitosti nějaké větší opravy varhan (vstup se nachází na kruchtě za varhanami). Zde by také mohly být dochovány dřevěné prvky pro možnost dendrochronologické datace. Úroveň vstupu do druhého podlaží věže zároveň naznačuje, že loď mohla být v této době vybavena (alespoň západní) emporou; tento vstup mohl být ovšem přístupný i z dřevěných schodů, pavlače apod. Stopy nějaké přístupové konstrukce by v tomto případě mohly být zachovány pod omítkou na východní straně věže. Rovněž o podobě horní části zvonice před dostavbou v roce 1649 lze jen spekulovat: měla nejspíše rámovou obedněnou konstrukci nebo mohla být hrážděná. S ohledem na polohu věže náleží stejné stavební fázi zřejmě i navazující severní úsek západní zdi lodi a krátký jižní úsek při jižní straně věže. Soudíme, že tato jižní část západní zdi lodi je starší než jižní zeď lodi z roku 1670, protože zdiva – alespoň při pohledu zevnitř (při průzkumu byla spodní partie vnitřního jihozápadního nároží lodi bez omítky) – mají zcela odlišný charakter a nejsou provázána. Dle našeho názoru není vyloučeno, že by se zčásti mohlo jednat o pozůstatek starší jižní zdi lodi, o níž z hmotných i písemných pramenů víme, že probíhala právě v těchto místech (viz níže). Otázkou zůstává vztah spodních podlaží věže s navazujícím zdivem k severní zdi lodi. Mohlo by se jednat o jednu stavební fázi (tuto hypotézu uvádíme ve vyhodnocení stavebního vývoje – obr. 4), není ovšem také vyloučeno, že severní zeď lodi je starší. Tuto otázku by patrně mohl zodpovědět pouze hloubkový průzkum.

Na architekturu presbytáře a východní části lodi v interiéru slohově navázala přestavba kostela z roku 1670, které věnujeme podrobnější pozornost níže.

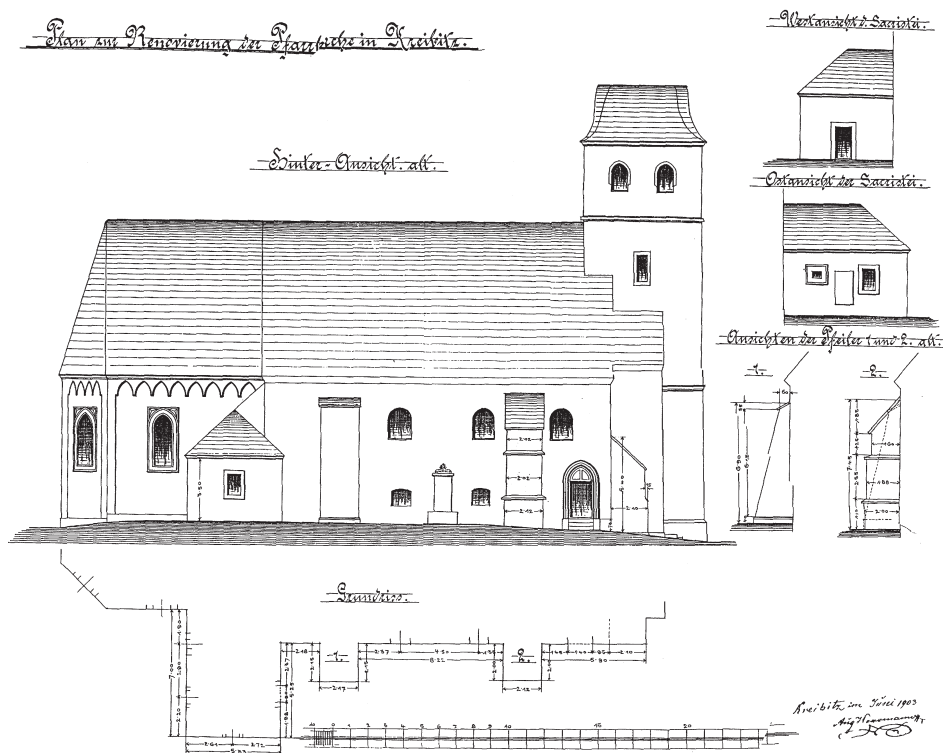
Domníváme se, že zřejmě někdy v průběhu 18. století do-

10) Starší původ dvou spodních podlaží věže zmiňují dva autentické písemné prameny: pamětní list z 8. září 1649 (zřejmě opis listiny, vložené tehdy do makovice) a doporučující dopis pro zednického mistra Christofa Schrötera z Pirny, který stavbu vedl, z 30. srpna 1650 (SOka Děčín, AM Chřibská, spisy – stavební záležitosti, kt. 1, i. č. 126).

11) J. Sommer – P. Zahradník, Stavebně-historický průzkum věže kostela sv. Jakuba Většího v České Kamenici. Strojopis, Praha 2000, s. 29–31, 61. Obecně k fenoménu výstavby kostelních věží v období renesance J. Krčálová, o. c. v pozn. 2, s. 27–28.



Obr. 11: Chřibská, kostel sv. Jiří, plánová dokumentace stavu jižního průčelí před renovací v letech 1899–1903, Franz Herrmann (SOKA Děčín, AM Chřibská, spisy – i. č. 168, kt. 27).



Obr. 12: Chřibská, kostel sv. Jiří, plánová dokumentace stavu severního průčelí a průčelí sakristie před renovací v letech 1899–1903, Franz Herrmann (SOKA Děčín, AM Chřibská, spisy – i. č. 168, kt. 27).

šlo k výrazným úpravám sakristie, snad k jejímu rozšíření směrem k severu a novému zaklenutí (pokud byla původně klenutá). Ve prospěch této domněnky hovoří jednak skutečnost, že severní zeď je výrazně tenčí než zdi východní a západní, dále podoba valené klenby se styčnými trojbokými výsečemi, kterou datujeme do období baroka, a konečně starší vzhled východního průčelí sakristie, zachycený na plánu z roku 1903 (obráz. 12 – jižní okno je zřejmě původní renesanční, severní okno mladší).

Z řady doložených drobných stavebních oprav a úprav v průběhu 18. a 19. století uvedme jako nejvýznamnější úpravu tři vstupů na jižní straně kostela a proražení vstupu na severní straně. K těmto změnám došlo patrně

v 80. nebo 90. letech 19. století.¹²⁾ Poslední významné stavební úpravy objektu proběhly v letech 1899–1903.¹³⁾ I když se tyto úpravy nedotkly vlastní dispozice objektu, přesto zásadně změnil vzhled stavby, a to jak v exteriéru, tak i v interiéru. Při této přestavbě byly změněny především všechny okenní otvory lodi v úrovni nad emporou, dále podoba jižního schodišťového rizalitu, a konečně vzhled fasád. V této době došlo také k odstranění síťové hřebínkové struktury z klenby presbytáře a hlavní lodi.¹⁴⁾ Tato nedůslednost historizujících úprav naznačuje, že přes užití gotizujících forem zřejmě nebyla vůdčí myšlenkou této přestavby „regotizace“, ale sjednocení vnějšího vzhledu.

Přestavba presbytáře a východní části lodi na přelomu 16. a 17. století

Pronikavá renesanční přestavba, či spíše novostavba východní části kostela byla započata snad kolem roku 1596 a dokončena jistě po roce 1605; první datum je vytesáno na dvou okenních ostěních, druhý letoopočet byl stanoven dendrochronologicky a udává stavbu krovu.¹⁵⁾ V této době byla farnost patrně již po více než půl století luterská.¹⁶⁾

12) K těmto stavebním úpravám se dochoval nedatovaný plán, signovaný stavitelům Franzem Herrmannem z Chřibské (srov. pozn. č. 13) – SOKA Děčín, AM Chřibská, Spisy – i. č. 168, kt. 27.

13) SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Kostelní patronát – účty, kt. 19. K této přestavbě se dále dochovaly celkem čtyři nárysy severního a jižního průčelí, a sice dokumentace stávajícího stavu a plány úprav (v měř. 1 : 100). Dva z těchto plánů jsou signovány Herrmannem a datovány v červnu 1903 (dle písma se jedná nepochybně o stavitelův Franze Herrmanna, který už dříve prováděl stavební úpravy kostela – SOKA Děčín, AM Chřibská, Spisy – i. č. 168, kt. 27).

14) K odstranění hřebínků došlo v souvislosti s figurální výmalbou stropu (L. Schlegel, Beiträge zur Geschichte der Stadt Kreibitz Pfarrkirche, Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 41, 1918, s. 148).

15) Vzorky pro veškeré uvádění dendrochronologické datace odebral Mgr. Michal Panáček, datoval Ing. Tomáš Kyncl.

16) Dle dochovaného dopisu z roku 1595 vyzvali tehdy chřibští luteránské kazatele Monacha z Pirny, aby se ucházel o uprázdněnou faru (SOKA Děčín, AM Chřibská, Spisy – i. č. 124, kt. 1); viz také M. Košťál, Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, in: Z minulosti Děčína II. Liberec 1974, s. 26–40.

Na základě dochovaných hmotných, ikonografických a písemných pramenů bylo možné udělat si poměrně spolehlivý obraz o původní podobě renesanční východní části stavby. Pokud začneme u exteriéru, je zřejmé, že fasády byly členěny mělkými lizénovými útvary, vyzděnými z pískovcových kvádrů či desek. Opěráky ukazuje již Wernerova veduta z poloviny 18. století; z tohoto pramene však nelze (s ohledem na jeho známou nespolehlivost po stránce dokumentární přesnosti) vyvozovat prakticky žádné závěry (obr. 1). Větší váhu má kresba Karla Liebschera z konce 19. století; zde jsou zřetelně patrné mělké opěrné pilíře, členící průčelí presbytáře (obr. 10). Pohled na jižní průčelí před úpravami v roce 1901 zachycuje konečně takový lizénový útvar mezi okny jižního rozšíření presbytáře (obr. 11). Fotodokumentace spodní úrovně obnaženého zdiva z roku 1999 ukazuje v těchto místech nad soklem anomálie, které zřejmě souvisí s polohou a odstraněním tohoto prvku.¹⁷⁾ Zda je možné tyto útvary interpretovat jako imitaci opěrných pilířů, či zda byly původně tektonicky propojeny (nejspíše malovanými) oblouky do podoby arkády, by mohl případně zodpovědět pouze restaurátorský průzkum omítek.¹⁸⁾

Je pravděpodobné, že tyto prvky zůstaly zachovány pod omítkou na nárožích presbytáře, jak naznačuje zejména srovnání s exteriérem kostela sv. Jakuba Většího v České Kamenici (obr. 15). Tento děkanský chrám prošel rozsáhlou přestavbou v letech 1604–1605, tedy v téže době jako kostel v Chřibské, a je této stavbě blíže příbuzný (zde je ovšem nutno předeslat, že precizní srovnání na základě detailního terénního průzkumu a přesné plánové dokumentace dosud nebylo provedeno, takže se prozatím jedná o více či méně povrchní pozorování). Příbuznost obou staveb dokládají nejen zmíněné lizénové prvky, ale také další podobnosti. Pokud ještě zůstaneme u členění fasád, lze dále uvést nárožní armatury z režných kvádrů, dodnes pohledově uplatněné v České Kamenici a doložené v Chřibské (obr. 11, 13). Že se ani v Chřibské v tomto případě nejednalo o iluzivní kvádrování, ale o režné kvá-



Obr. 13: Chřibská, kostel sv. Jiří, historická fotografie z doby před úpravami v letech 1899–1903 (osazování makovice na kostelní věž 24. 5. 1897, SOKA Děčín, AM Chřibská, spisy – i. č. 161, kt. 25).

ry, kamenicky upravené do pravidelného tvaru pro dotažení omítky, dokládá fotodokumentace obnaženého zdiva (obr. 14).

Obě stavby mají obdobnou dispozici – českokamenický kostel je stejně jako chrám v Chřibské síňové trojlodí s vestavěnými emporami v bočních lodích; kamenický kostel má však empory jen v jejich východní části (s vestavbou po celé délce se ovšem počítalo)¹⁹⁾ a na rozdíl od Chřibské vítězný oblouk. Interiér kostela sv. Jakuba je rovněž zaklenut valeně s výsečemi, klenba je rovněž nesena osmibokými pilíři, je ale členěna síťovou strukturou výrazně vytažených, v bočních lodích a na západní empoře přetínavých hřebínků, opticky zdůrazněných ještě malbou (obr. 16). Obdobné iluzivní žebroví měla ovšem také klenba kostela v Chřibské. Vlastivědná literatura se zmiňuje o odstranění „žeber“ v sou-

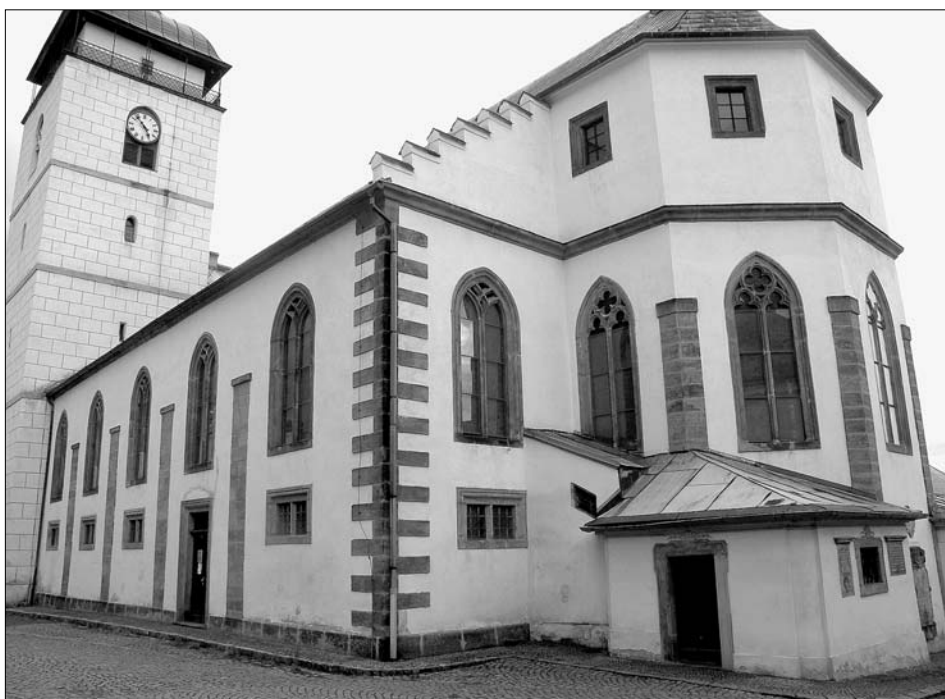
17) NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, fotoarchiv, č. neg. 134960.

18) Za připomínky děkuji účastníkům semináře „Formy středověkých a raně novověkých sakrálních staveb“ (Praha 12. 11. 2008), na kterém byl tento příspěvek přednesen.

19) J. Sommer – P. Zahradník, o. c. v pozn. 11, s. 62.



Obr. 14: Chřibská, kostel sv. Jiří, spodní úroveň zdiva východní části jižního průčelí. Pískovcové kvádry nárožní armatury kamenicky upravené pro dotažení omítky, zčásti druhotně přitesané v souvislosti s úpravami fasády na přelomu 19. a 20. století (NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem, fotoarchiv, č. neg. 134959), foto K. Neumannová, 1999).



Obr. 15: Česká Kamenice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled od jihovýchodu (foto autorka, 2009).

vislosti se stavebními úpravami na přelomu 19. a 20. století;²⁰⁾ jednoznačným dokladem hřebínků jsou pak stopy síťové struktury, za příznivého osvětlení na klenbě dosud patrné.²¹⁾

Vedle těchto nesporných podobností vykazují obě stavby ovšem také některé markantní rozdíly. Z nich na prvním místě uvedme ostění okenních a dveřních otvorů. Na ka-

menickém kostele nacházíme dva typy hrotitých okenních ostění s kružbami. Okna presbytáře a severního průčelí, utvářená ještě zcela v gotickém duchu (ve vrcholu čtyřlíst nad dvěma hrotitými jeptiškami – obr. 15), mohla být přenesena ze starší stavby.²²⁾ Značně odlišná jsou okna jižního průčelí, jejichž ostění mají jiný profil²³⁾ i zcela netypické kružby (obr. 17).

Ještě mnohem výraznější odklon od tradiční gotické formy však představují okna kostela v Chřibské. Vlastní otvory jsou sice také hrotité, ostění jsou však pravouhlá, cvikly vyplňuje motiv diamantového řezu. Tato podoba ovšem není zcela autentická. Jak je patrné z dochované ikonografie a plánové dokumentace (obr. 11, 13), bylo přinejmenším okno v jižním průčelí schodišťového rizalitu členěno kamennými pruty. Vzhledem ke zřejmé reprezentativní funkci tohoto okna, patrně z umístění i z nápisů na něm, není nepravděpodobné, že ostatní okna toto členění snad vůbec neměla (pokud ano, musely být pruty odstraněny již v době před úpravami na přelomu 19. a 20. století). Kružby jsou v Chřibské zcela redukovány na pouhý z vrcholu hrotitého oblouku směrem dolů vytažený kamenný hrot; v případě dvou ostění má tento hrot náznak dalšího členění (obr. 18, 25, 26). Na rozdíl od okenních ostění v Kamenici, kde oba zmíněné typy mají výrazný simovitý profil, jsou ostění oken kostela v Chřibské směrem ven šikmo se rozvírající, lemovaná při lici zdiva lištou. Stejně profily mají i šírková okna, osvětlující prostory pod emporou; jejich střední dělicí pruty

jsou na přední straně mělce vyžlabeny (obr. 19). Obdobný profil má i jediné dochované dveřní ostění této stavební fáze – portálek vstupu do sakristie, datovaný 1597 (obr. 20).²⁴⁾ V České Kamenici nacházíme v jižním průčelí prostý pravouhlý vstup s ostěním stejné simovité profilace, jakou vykazují ostění ostatních otvorů tohoto průčelí. Ze severu je pak loď přístupná dvěma stejnými hrotitými portály s pře-

20) L. Schlegel, o. c. v pozn. 14.

21) Pro určení klenebních vzorců by v tomto případě bylo jistě možné s úspěchem využít metody laserového 3D skenování (i vzhledem ke dvěma stavebním fázím klenby by byly výsledky nepochybně zajímavé).

22) J. Sommer – P. Zahradník, o. c. v pozn. 11, s. 62–63.

23) Tamtéž.

24) Obdobná ostění jako kostel v Chřibské vykazuje kostel sv. Bartoloměje v Bakově nad Jizerou (srov. pozn. 27).



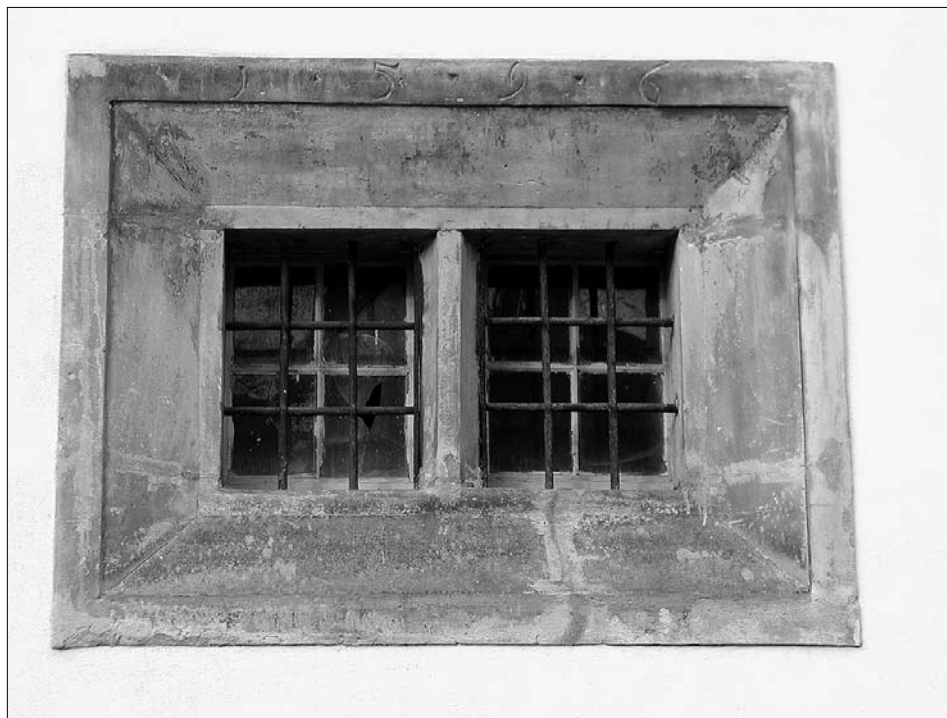
Obr. 16: Česká Kamenice, kostel sv. Jakuba Většího, interiér, pohled k východu (foto autorka, 2009).



Obr. 17: Česká Kamenice, kostel sv. Jakuba Většího, okno v jižním průčelí lodi (foto autorka, 2009).



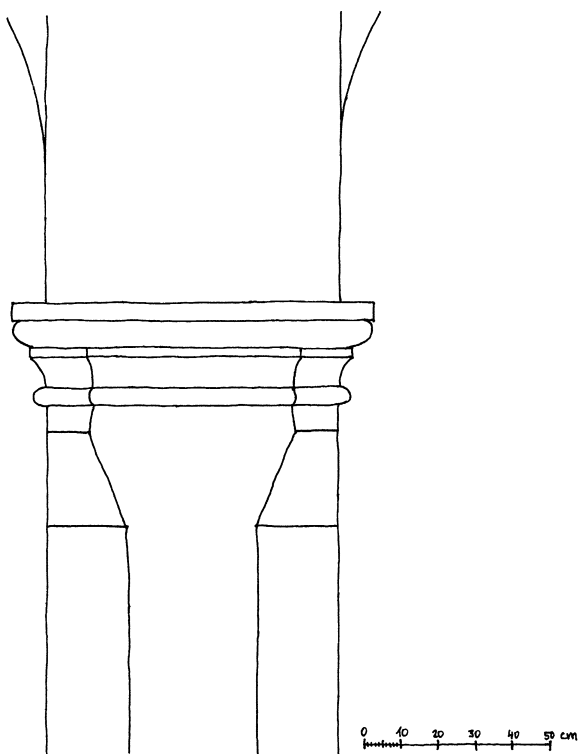
Obr. 18: Chřibská, kostel sv. Jiří, okno ve východním průčelí jižního rozšíření presbytáře.



Obr. 19: Chřibská, kostel sv. Jiří, spodní okno ve východní ose jižního průčelí jižního rozšíření presbytáře, na horní liště datace 1596.

tínavými pruty, jejichž datace do doby přestavby kostela na počátku 17. století je nejistá.²⁵⁾ Vedle okenních a dveřních ostění je dalším zajímavým rozdílem podoba osmibokých pilířů, podpírajících klenbu. V obou stavbách mají pilíře rovné stěny bez konkávního projmutí, užitého např. ve farním chrámu v nedalekém Benešově nad Ploučnicí (do-

25) J. Sommer – P. Zahradník, o. c. v pozn. 11, s. 62–63.



Obr. 20: Chřibská, kostel sv. Jiří, hlavice osmibokého pilíře, skica (kresba dle fotodokumentace).

končen 1557). Zatímco však v Kamenici klenba s iluzivními žebry vyběhá přímo z dříků pilířů, zakončených pouze malovaným ornamentálním pásem, mají pilíře kostela v Chřibské čtyřboké profilované hlavice (obr. 21; bez zajímavosti nejsou v tomto ohledu srovnání se zmíněným kostelem v Benešově nad Ploučnicí, kde ale hlavice sledují osmiboký profil pilířů, se středním pilířem valtiřovského dvoulodí, či s přízedními pilíři kostela ve Svádově).

Značně odlišná je také podoba empory, resp. výzdoba jejich poprsní. V obou objektech mají sice empory již čistě renesanční tvarosloví, ovšem ve zcela odlišném pojetí. V Kamenici se poprsně vyznačují bohatým pozdně renesančním dekorem – her- mami, rolverkovými kartušemi, andílčími hlavičkami ve cviklech apod. (obr. 22), poprsně empory

v Chřibské jsou naproti tomu členěny velmi střídme kanelovanými pilastříky, z nichž některé mají vložené píšťaly; oproti Kamenici je střídma i podoba polí s věnci s heral-



Obr. 21: Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, portál vstupu do sakristie. Na překladu reliéfní heraldický štít, po jeho stranách tesařé iniciály DW a IF a le- topočet 1597, pod štítem písmena MHS. Na liště obtížně čitelný latinský ná- pis (pravděpodobné znění: Verbum domini manet in aeternum S. Munch P.).

dickými štíty a cviklů s jednoduchými medailony (obr. 23, 24, 27).

Nepochybná závislost obou staveb a zároveň uvedené výrazné odlišnosti otvírají prostor pro – domníváme se – zajímavé úvahy. Jako první se samozřejmě nabízí otázka stavitele. Architekta kostela v Kamenici známe: byl jím místní měšťan a purkmistr Peter Patzenhauer (kol. 1542 až 1611). O jeho dalším díle je dosud známo jen velmi málo; vlastně jen to, že v roce 1592 prováděl úpravy (zejména nástavbu) gotické válcové věže na hradě Zvířetice.²⁶⁾ Pro nás je velmi zajímavá skutečnost, že je archivně doložena také jeho činnost v Chříbské, a sice k roku 1604, do kterého podle dendrochronologické datace spadá stavba krovu (nebo alespoň její příprava), která musela předcházet zaklenutí. Působení v Chříbské zmiňují českokamenické účty, které sice neuvádějí, na kterém díle a v jaké funkci byl Patzenhauer v Chříbské činný, jeho podíl na stavbě chříbského kostela je však ve světle tohoto pramene velice pravděpodobný.²⁷⁾ Pokud nebyl přímo stavitelem, což určitě není ani přes uvedené odlišnosti vyloučeno, mohl na stavbu dohlížet. Zásadní roli, která by vysvětlovala ony markantní rozdíly, snad mohlo hrát v tomto případě přání (a finanční možnosti) stavebníků, resp. dobrodinců. Zatímco v Kamenici byla stavebníkem městská rada za přispění zejména majitelů panství – kamenických Vartenberků, přestavbu kostela v Chříbské financoval (či výrazně spolufinancoval) jeden z nejvýznamnějších sklářských podnikatelů v Čechách té doby – Martin Friedrich mladší, majitel proslulé sklárny v Horní Chříbské. Ačkoli přímé písemné prameny, které by dokládaly tuto souvislost, zřejmě neexistují (tradiují ji však veškeré topografie, kroniky i mladší vlastivědná literatura), v její prospěch jednoznačně svědčí Friedrichovo jméno (*MERTEN FRIDERICH*), které je spolu s datací 1596 vytesáno na horní liště ostění okna nad vstupy do schodišťového rizalitu (obr. 25, 26). V interiéru nacházíme na poprsní jižní emporu, přístupné ze schodišťového rizalitu (třetí pole od východu) reliéfní věnec, v němž je štít



Obr. 22: Česká Kamenice, kostel sv. Jakuba Většího, interiéru, detail kamenické výzdoby empory, (foto autorka, 2009).

s kalichem a iniciálami *MF* po stranách (obr. 27). Z roku 1612 údajně pochází votivní obraz rodiny Martina Friedricha ml., který visel v tzv. hale (schodišťovém rizalitu).²⁸⁾ O Martinu Friedrichovi ml. je známo, že působil ve službách braniborského kurfiřta a s největší pravděpodobností také na rudolfinském dvoře;²⁹⁾ byl to záměrný muž nepochybně s velkým rozhledem, což jistě mohlo ovlivnit podobu jím financované stavby. Ve světle srovnání obou současně vzniklých a možná i od jednoho architekta pocházejících staveb si lze klást také otázku, zda v případě užití tradičnějších forem v České Kamenici nelze dokonce uvažovat o záměrném historismu například jako symbolu kontinuity duchovního centra panství. Pohybujeme se ovšem už na poli čirých spekulací. Podceňovat nelze jistě ani možný vliv školení a invence provádějících řemeslníků.

Porovnáme-li tuto dvojici staveb s prakticky současně stavěnými renesančními kostely v údolí Labe, jmenovanými v úvodu tohoto příspěvku (které mají vesměs žebrové klenby, opěrné pilíře, hrotitá okna s kružbami), jeví se zde jako zásadní určitá jakoby stylová pokročilost, projevující se zejména v odklonu od konstrukčních principů gotiky a v jejich redukci do čistě imitativní roviny, což bylo v Chříbské ještě výraznější než v České Kamenici. Lze si jen klást otázku, zda za touto „pokročilostí“ stál ideový, případně estetický záměr, nebo zda mohly zásadní roli hrát spíše jiné vlivy; máme na mysli zejména vlivy ekonomické, tj. úsporu drahé kamenické práce při dosažení opticky uspokojivého výsledku. To by dle našeho názoru připadalo v úvahu zejména pro podobu kleneb.

26) P. Vlček (ed.), Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha: Academia 2004, s. 484.

27) Dne 5. června 1604 byla zaplacená kopa grošů „samotnému mistrovi [tj. Patzenhauerovi], který sem dvakrát přišel z Chříbské“. Citováno dle J. Sommer – P. Zahradník, o. c. v pozn. 11, s. 32. Na zajímavou souvislost, kterou lze hodnotit jako další indicii ve prospěch Patzenhauerova autorství kostela v Chříbské, upozornil ing. Jan Žižka (za připomínku děkuji): kostel sv. Bartoloměje v Bakově nad Jizerou, přestavěný v pozdní renesanci (panství náleželo do roku 1610 rovněž Vartenberkům), vykazuje stylové podobnosti s kostelem v Chříbské (ostění, nárožní armatury) a zároveň s věží nedalekého hradu Zvířetice (korunní římsa, nárožní armatury), kde je Patzenhauer archivně doložen jako stavitel (srov. pozn. 26). Další stavbou s obdobnými znaky je sladovna v předhradí Zvířetic. Tyto skutečnosti zároveň naznačují směr dalšího bádání, které by případně mohlo vést k rozšíření okruhu známých staveb tohoto architekta.

28) Kronika Stephana Friedricha – o. c. v pozn. 7, pag. 172–173; reprodukci publikovali A. Gampe, o. c. v pozn. 4, s. 131; O. Chmelík, Friedrichovská sklárna v Horní Chříbské ve světle Vartenberských privilegií z let 1504, 1560 a 1612, in: Porta Bohemica. Sborník historických prací I. Litoměřice 2001, s. 100. Obraz se v současnosti nachází mimo farnost.

29) O. Chmelík, o. c. v pozn. 28, s. 86–87.

Dostavba trojlodí v roce 1670

O pozoruhodné přestavbě kostela v roce 1670, při níž došlo především k rozšíření a zaklenutí dosud plochostropé západní části lodi, vypovídá řada dochovaných hmotných i písemných pramenů. Podrobné údaje o plánovaných úpravách



Obr. 23: Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, severní empora, první pole od východu.



Obr. 24: Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, severní empora, první pole od východu, detail kamenické výzdoby parapetu.

přináší opis smlouvy s mladoboleslavským stavitelem Francescem Ceresolou z 6. prosince 1669.³⁰⁾ Část lodi, která byla dosud „bedněná prkny“ (míněn dřevěný plochý strop), měla být zaklenuta, stavitel měl zhotovit zděné boční empory a západní varhanní kruchtu. Pilíře měly být výslovně vzhledově přizpůsobeny pilířům stávajícím. Severní zeď lodi přitom měla být ponechána, okenní otvory zazděny a nové „okrouhlé na vlašský způsob“ proraženy. Jižní zeď měla být celá zbourána a o 2 až 2,5 lokte (1,2–1,5 m) jižněji vyhnána zeď nová, jejíž okna a dveře měly mít rovněž půlkruhové záklenky.³¹⁾ Výpověď tohoto písemného pramene potvrzuje dlouhá řada nálezů. Existence starší plochostropé lodi souběžně s klenutým presbytářem a započatou východní částí trojlodí je doložena zcela jednoznačnými nálezovými situacemi zejména v prostoru krovu. Jedná se především o omítanou zídku, která pohledově uzavírala prostor krovu nad východní částí kostela pro pohled z lodi (klenby bočních lodí byly vestavěny níže než plochý strop lodi; na této zídce je patrný otisk zbourané jižní zdi lodi), dále interiérovou omítku severní zdi, vybihající nad Ceresolovu raně barokní klenbu boční lodi, otisk staršího krovu na zdivu věže (obr. 28), atd. Datace 1670 se vyskytuje na korunní římsě jižní zdi lodi a na hlavici jednoho z osmibokých pilířů, uvádí ji též tesaný nápis na kamenné desce, osazené v parapetu severní empory.³²⁾ Uvedené datum exaktně potvrzuje dendrochronologická datace krovu nad západní částí kostela.

30) Ceresola je od roku 1667 doložen na stavbě zámku Humprecht jako polír Carla Luraga (na Humprechtu působil pak ještě v letech 1678–80, kdy zde vedl přestavbu po požáru), v 80. a 90. letech zejména na stavbách a úpravách zámku a později piaristické koleje v Kosmonosech, tvrze v Krásném Dvoře, hřbitovního kostela sv. Ludmily a jižního křídla zámku a v Mělníce a snad i jezuitského semináře v Jičíně (P. Vlček (ed.), o. c. v pozn. 26, s. 112).

31) „[...] Es soll obgedachter H[err]. Francisci Ceresola die Stadtl Kreibitzzer Kirche, soweit als dieselbige mit Bretern verschlagen, auf beiden Seiten auswechseln, und um und umb gewölbte Emporkirchen oder Poblatschsch verfertigen. Das Gewölbe und die Emporkirchen sollen mit sieben saubern Pfeilern, den Andern so allbereit in der selbigen Kirchen von dem Altar herabstehen und zu sehen seyn, versehen und aufgebaut werden, und weilen auf beiden Seiten die Emporkirchen nur einfach kommen sollen, und gedachter H. Baumeister versprochenermaßen dieselbige doppelt verfertigen sollte, alß soll an statt dessen auf der kurzen Seiten unten bey dem Thor eine Emporkirche kommen, darauf die Orgel stehen konnte. Die Mauer so anitzo die Thüre ist, soll er der H. Baumeister ganz herab brechen, und zwo oder 2 1/2 Ellen weiter zurück, damit die Mauer der andern Mauer, so von den Altar herunter geht, gleich sey, von Grund ausführen, ein Thor rund darein, gehörige 3 Fenster machen, auf der andern Seite sollen die itzigen Fenster vermachet, und andere 3 Rundt auf die Weltsche Manier eingebrochen werden [...]“ (Kronika Stephana Friedricha – o. c. v pozn. 7, s. 168–171).

32) Nápis frakturou je datován 12. října 1670 a uvádí, že kostel byl nejen obnoven, ale dolní část (Untertheil), celá dřevěná a zchátralá (míněna západní část kostela s dřevěným plochým stropem), byla nově zaklenuta včetně kůrů. Dále jsou vyjmenováni ti, kdo na stavbu nejvíce přispěli penězi a materiálem.



Obr. 25: Chřibská, kostel sv. Jiří, okno v jižním průčelí schodišťového rizalitu.



Obr. 27: Chřibská, kostel sv. Jiří, interiér, jižní empora, třetí pole od východu, detail kamenické výzdoby parapetu. Ve věnci štít s kalichem, po stranách s písmeny MF.



Obr. 26: Chřibská, kostel sv. Jiří, okno v jižním průčelí schodišťového rizalitu – detail. Na horní liště jméno Merten Friderich a letopočet 1596, pod ním zkratka IHS a kamenická značka.

Na přestavbě z roku 1670 je patrná výrazná snaha slohově navázat na stávající stavbu, a to zejména v interiéru, ačkoli dnes je to poněkud méně zřejmé než dříve, kdy byla též Ceresolova část klenby hlavní lodi pokryta sítí hřebínků (její stopy jsou při příznivém osvětlení patrné). I přes odstranění tohoto iluzivního žebroví na přelomu 19. a 20. století působí interiér dodnes na první pohled zcela jednotně a teprve při pozornějším zkoumání si všimneme rozdílů v pravidelnosti klenebních výsečí, záklenků, v provedení hřebínků v bočních lodích, profilaci oblouků a madel empory, atp.



Obr. 28: Chřibská, kostel sv. Jiří, prostor krovu nad lodí – otisk staršího krovu na východní zdi věže. Na původně exteriérové bílé omítce světle žluté iluzivní nárožní kvádrování (úprava z let 1650–1670).

Souběžně s užitím již překonaných forem, ve zřejmé snaze dosáhnout jednoty vnitřního prostoru, je však doložen výrazný zájem investorů na stavební inovaci, který pregnantně vyjadřuje ve zmíněné smlouvě uvedená formulace o tom, že místo stávajících (bezpochyby hrotitých) oken mají být nová okna provedena „*okrouhlá na vlašský způsob*“; požadavek zhotovení půlkruhem zakončených otvorů se ve smlouvě opakuje (tato okna byla na přelomu 19. a 20. století nahrazena v jižním průčelí okny, vzhledově kopírujícími renesanční okna východní části kostela, v severním průčelí okny s hrotitými záklenky). Bez zajímavosti není v této souvislosti skutečnost, že podobu spodních širkových oken v reprezentačním jižním průčelí Ceresola naproti tomu zcela přizpůsobil oknům spodní úrovně starší renesanční části; není ovšem prozatím vyloučeno, že tato ostění mohla být přenesena ze zbourané jižní zdi lodi (více světla do této otázky by mohla vnést precizní plánová dokumentace a srovnání těchto ostění).

Přestavbu chřibského kostela z roku 1670 můžeme hodnotit jako velmi pozdní doklad přežívání gotizujících forem. Zároveň je však nepochybné, že tyto formy zde byly užity s vědomím jejich překonanosti, a lze v nich tedy v tomto smyslu spatřovat specificky motivovaný historismus. V každém případě nabízí tento – okolnostmi vlastně vynucený – konzervativismus spolu se zcela souběžně deklarovanou snahou o modernost zajímavý vhled do pohnutek stavebníka.

ZÁVĚR

Stavebnímu vývoji kostela sv. Jiří v Chřibské nebyla dosud věnována podrobnější badatelská pozornost. Ačkoli starší topografie i moderní soupisy památek renesanční přestavbu z přelomu 16. a 17. století vesměs uvádějí, ne-

došlo zde v tomto ohledu – nepochybně z důvodu částečného setření původní podoby objektu mladšími úpravami – k bližšímu zkoumání. Podrobný archivní průzkum spolu se základním terénním průzkumem, jejichž hlavní výsledky zde předkládáme, umožnily v podstatných rysech rekonstruovat dosud neznámou starší podobu východní části objektu. Na tomto základě pak byla rozpoznána její blízká příbuznost k přestavbě děkanského chrámu sv. Jakuba Většího v centru panství – České Kamenici, probíhající v téže době. Archivní prameny dokonce hovoří ve prospěch možné vazby obou staveb na jednoho stavitele – Petera Patzenhauera. Oba kostely se hlásí k okruhu severočeských sakrálních staveb tzv. saské (či severočeské) renesance; ve srovnání se známými renesančními kostely v labském údolí však vykazují výraznější odklon od konstrukčních i výtvarných principů gotiky.

Fenomén umělecké tvorby doby renesance v severních Čechách nastoluje množství dosud podrobněji neřešených otázek. Další monografické bádání i pokusy o syntézu budou muset uplatnit vedle hledisek formálně estetických také řadu dalších pohledů, vycházejících ze studia politických, sociálních, ekonomických a kulturních procesů. V rámci širších srovnávacích studií bude nutné soustředit se nejen na oblasti bezprostředně za severní zemskou hranici, ale zohlednit také kontext celé středoevropské tzv. Nachgotik. Základním předpokladem posunu v dosavadním poznání je přitom samozřejmě podrobné studium konkrétních jednotlivých památek. Příklad kostela v Chřibské ukazuje, že památkový stavební fond tohoto období v regionu nebyl dosud v úplnosti identifikován a že i objekty při zběžném pohledu „nenápadné“ mohou skrývat nečekané poznatky, a obohatit tak naše poznání stavebního – a obecně uměleckého – činění této dějinné epochy.

DIE KIRCHE DES HL. GEORG IN CHŘIBSKÁ – BEITRAG ZUR ERKENNTNIS DER RENAISSANCE-SAKRALBAUKUNST IN NORDBÖHMEN

Die Gruppe der in der 2. Hälfte des 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts in Nordböhmen entstandenen spezifisch gestalteten Bauwerke wird gewöhnlich als die sächsische (oder nordböhmische) Renaissance bezeichnet, obwohl der Begriff noch nicht genügend und eindeutig festgesetzt war. Die Entstehung von einigen bedeutenden Bautätigkeitszentren in der heutigen Region von Ústí nad Labem und Děčín (Aussig a. d. Elbe, Tetschen) hing mit der Einkunft sächsischer Adelsgeschlechter zusammen, die in den neu erworbenen Domänen ihre Sitze zu errichten pflegten. Außer einer Menge Profanbauten entstanden damals natürlich auch Neu- und Umbauten von Sakralgebäuden, unter denen eine Kirchendreizahl im Elbtal zwischen Ústí und Děčín am bedeutendsten zum Ausdruck kommt (Valtířov, Svádov, Krásné Březno [Waltirze, Schwaden, Schön Priessen]). Einen verwandten Bau, bislang aber noch außerhalb des Fachinteresses, stellt die Kirche d. hl. Georg in Chřibská (Kreibitz, Bez. Děčín) dar. Obwohl ihr massiver Renaissanceumbau aus der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts der regionalen Heimatkundeliteratur und den Kunsttopographien bekannt ist, kam es in dieser Hinsicht – zweifellos auf Grund der teilweisen Änderung der ursprünglichen Gestalt des Bauwerks durch spätere Umgestaltungen – zu keiner näheren Untersuchung der Kirche. Der Beitrag fasst die grundlegenden Ergebnisse der gründlichen Archivforschung und der Terrainuntersuchung zusammen. Seine Aufgabe besteht vor allem darin, dass man dadurch auf ein bislang nahezu unbekanntes Bauwerk der nordböhmischen Renaissance aufmerksam macht und dabei ebenfalls einige Ausgangspunkte der kunstgeschichtlichen Analyse andeutet, deren Bearbeitung aber erst eine Aufgabe für die weitere Forschung ist.

Das Städtchen Chřibská liegt 21 km nordöstlich von der Bezirksstadt Děčín entfernt. Die Kirche d. hl. Georg steht auf einer Terrasse oberhalb des Bachs, ca. 50 m nördlich vom Marktplatz. Am Südosten und Südwesten umgeben sie zwei freistehende Flügel vom Barockkreuzgang mit Kapellen. Die Kirche ist länglich, orientiert, mit polygonalem Chorabschluss und einem quadratischen Westturm. Es handelt sich um dreischiffige Staffelhalle mit tonnengewölbtem Mittelschiff mit dreiseitigen Stiehkappen. Die Wölbung tragen Achteckpfeiler. In die Seitenschiffe ist eine dreiarmlige Empore eingebaut.

Die Kirche zeichnet sich mit einer verhältnismäßig reichen Bauentwicklung aus. Die Kreibitzer Pfarrkirche wurde erstmals 1352 erwähnt; ihre Gründung lässt sich höchstwahrscheinlich in den Zusammenhang mit der hochmittelalterlichen Kolonisierung im Laufe der 2. H. des 13. Jahrhunderts stellen. Die bis heute erhaltene Glocke wurde 1460 gegossen; zur Kirche hat damals bestimmt ein Glockenturm angehört, dessen Gestalt unbekannt bleibt. Für die Zeit vor dem Renaissanceumbau aus der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts wird durch materielle Quellen das Vorhandensein eines gemauerten flachgedeckten Schiffs belegt, dessen Entstehung im Zusammenhang mit unteren Turmgeschossen wohl in die Mitte des 16. Jahrhunderts einzuordnen ist (es lässt sich bisher aber auch nicht der ältere Ursprung des Schiffs ausschließen). Der tiefgreifende Spätrenaissance-Umbau der Kirche wurde wohl 1596 begonnen und bestimmt nach 1605 vollendet. Aus dieser Zeit stammt das gewölbte Presbyterium und die östliche Partie des Hallenhauses samt den Emporen. Der Turm war 1649 in die gegenwärtige Gestalt ausgebaut worden und zwei Jahrzehnte danach, d. h. 1670, erbaute man den Rest des gewölbten Hallenhauses an Stelle des bisher flachgedeckten Schiffs. Die letzten tiefgreifenden Bauänderungen, deren Sinn hauptsächlich in der Vereinigung des Fassadenausdrucks war, erfolgten in den Jahren 1899–1903. Die in die Fassadengliederung, Außenansicht des südlichen Treppenrisalits und Schiffsfenster sowie in die äußere Gestaltung des Gewölbes im Innenraum eingegriffen habenden Änderungen umwandelten deutlich sowohl die Baugestalt des Kirchenäußeren, als auch des -inneren. Trotz diesem Verunklaren ließ es sich auf Grund erhaltener Material-, Bild- und Schriftquellen eine verhältnismäßig zuverlässige Vorstellung von der Gestalt des ursprünglichen Renaissance-Ostteils der Kirche erhalten. Die Fassaden gliederten seichte lisenenartige Bänder aus rohen Sandsteinquadern (es lässt sich spekulieren, sie mögen das Strebesystem imitiert haben oder ursprünglich mit [wohl gemalten] Bogen tektonisch in Gestalt einer Arkade verbunden worden sein; das könnte nur eine restauratorische Putzschichte-

untersuchung erklären). Die armierten Ecken aus Sandsteinquadern waren ursprünglich in die regelmäßige Gestalt zum Putzzuziehen vorbereitet. Das Chor- und Mittelschiffsgewölbe vor den Umgestaltungen um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts bedeckten die das Netzgewölbe imitierenden Gewölbegrate. Auf Grund dieser ermittelten Zeichen und anderer Ähnlichkeiten (die Anlage der Kirche) identifizierte man eine enge Verwandtschaft zwischen dem Ostteil der Kreibitzer Kirche und dem massiven Umbau der Dechanatskirche d. hl. Jakob d. Gr. im Herrschaftszentrum Česká Kamenice (Böhmisch Kamnitz) aus derselben Zeit (1604–1605). Neben den zweifellos gemeinsamen Zeichen zeigen beide Bauten auch mehrere markante Unterschiede (Fenster- und Türgehänge, Abschlüsse der achteckigen Pfeiler, Dekoration der Emporenbrüstungen), was einen Raum für – der Autoren Meinung nach – interessante Betrachtungen öffnet. Als sehr wahrscheinlich erscheint der Anteil des Baumeisters der Böhmischkamnitzer Kirche Peter Patzenhauers beim Bau der Kreibitzer Kirche; zugunsten dieses Zusammenhangs sprechen sich auch die Archivquellen aus. Die Ursache für die deutlichen Unterschiede möge wohl in Wünschen (und finanziellen Möglichkeiten) der Bauherren, bzw. Wohltäter bestanden haben. Während der Bauauftraggeber in Česká Kamenice der Stadtrat mit Zuschuss hauptsächlich von den Kamnitzer Wartenberg als Herrschaftsbesitzern war, den Umbau der Kreibitzer Kirche finanzierte einer der bedeutendsten Glasunternehmer jener Zeit in Böhmen – Martin Friedrich d. J., Besitzer der berühmten Glashütte in Horní Chřibská (Ober Kreibitz). Es ist bekannt von ihm, dass er im Dienste des Brandenburger Kurfürsten und wohl auch am Hof Rudolfs II. gewirkt hat; er war ein vermögender Mann mit zweifelfrei großer Umsicht, was bestimmt die Gestalt des von ihm finanzierten Bauunternehmens hat beeinflussen können. Nicht zu unterwerfen ist auch der mögliche Einfluss der Ausbildung und Invention der ausführenden Handwerker. Beide Bauten melden sich zum Umkreis der nordböhmischen Sakralbauten der sogen. sächsischen (oder nordböhmischen) Renaissance; im Vergleich mit den bekannten Renaissancekirchen im Elbtal weisen sie eine ausdrucksvollere Abneigung von den Konstruktions- und bildnerischen Prinzipien der Gotik aus.

Bemerkenswert ist die Vollendung des Hallenhauses im J. 1670 mit Bemühung um die stilistische Anknüpfung an den bestehenden Bau, und zwar im Innenraum, wo das Frühbarockgewölbe sogar mit einem Netz von „Putzrippen“ bezogen wurde. Trotz späteren Eingriffen wirkt das Kircheninnere auf ersten Blick ganz einheitlich und erst bei gründlicherer Betrachtung sind geringe Unterschiede der Profilierung u. ä. deutlich. Parallel mit der Anwendung von schon überwundenen Formen, in deutlicher Bemühung um die Einheitlichkeit des Innenraums ist aber auch das ausdrucksvolle Interesse der Auftraggeber um die bauliche Innovation sichtbar, das prägnant im erhaltenen Vertrag mit dem Baumeister Francesco Ceresola ausgedrückt ist – neue Fenster sollten (statt den existierenden, wohl spitzen) „Rundt auf die Wellische Manier“ gemacht werden. Der erwähnte – durch die Umstände wohl erzwungene – Konservatismus zugleich mit der ganz parallel deklarierten Bemühung um die Modernität bietet einen interessanten Einblick in die Beweggründe des Auftraggebers dar.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Chřibská (Kreibitz, Bez. Děčín), Vedute von F. B. Werner, gegen Mitte des 18. Jahrhunderts (NPÚ [Nationales Denkmalinstitut], Zentralstelle Prag, Fotografisches Archiv Inv.-Nr. 26.176).

Abb. 2: Chřibská, St. Georgskirche. Gesamtansicht von Süden (falls nicht anders angeführt, alle Fotos der Autorin, 2002).

Abb. 3: Chřibská, sogen. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1843 (Original im Zentralarchiv der Geodäsie und des Katasters des Landvermessungsamts, Prag).

Abb. 4: Chřibská, St. Georgskirche. Auswertung der Bauentwicklung (Grundrissprofil in der Höhe unter der Empore, Bauaufnahme Jan Koloc und Autorin, Zeichnung Jan Koloc, 2002; Auswertung und Digitalisierung der Autorin).

Abb. 5: Chřibská, St. Georgskirche. Südfassade.

Abb. 6: Chřibská, St. Georgskirche. Ansicht von Nordosten.

Abb. 7: Chřibská, St. Georgskirche. Presbyterium, Ansicht von Osten.

Abb. 8: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, Blick westwärts.

Abb. 9: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, Blick ostwärts.

Abb. 10: „Chrám v Chřibské“ (Kirche in Kreibitz), Zeichnung von Karel Liebscher, Ende des 19. Jahrhunderts (übernommen aus: J. V. Šimák, Čechy, T. XII, Severní Čechy (Nordböhmen), Praha, o. J., S. 69).

Abb. 11: Chřibská, St. Georgskirche. Situationsaufnahme der Südfassade vor der Renovierung in den Jahren 1899–1903 (SOkA [Staatliches Bezirksarchiv] Děčín, AM Chřibská, spisy – Inv. Nr. 168, Karton 27).

Abb. 12: Chřibská, St. Georgskirche. Situationsaufnahme der Nord- und Sakristeifassade vor der Renovierung in den Jahren 1899–1903 (SOkA Děčín, AM Chřibská, spisy – Inv. Nr. 168, Karton 27).

Abb. 13: Chřibská, St. Georgskirche. Historisches Foto aus der Zeit vor den Erneuerungsarbeiten 1899–1903 (Aufsetzen der welschen Haube auf den Turm am 24. 5. 1897, SOkA Děčín, AM Chřibská, spisy – Inv. Nr. 161, Karton 25).

Abb. 14: Chřibská, St. Georgskirche. Südfassade, unteres Niveau der östlichen Partie. Die für das Putzzuziehen vorbereiteten Sandsteinquader der Eckarmatur, teilweise nachträglich geändert im Zusammenhang mit den Eingriffen in die Fassaden um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts (NPÚ, regionale Facharbeitsstelle Ústí nad Labem, Fotoarchiv, Neg. Nr. 134959).

Abb. 15: Česká Kamenice (Böhmisch Kamnitz, Bez. Děčín), Kirche d. hl. Jakob d. Gr. Ansicht von Südosten.

Abb. 16: Česká Kamenice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr. Innenraum, Blick nach Osten.

Abb. 17: Česká Kamenice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr. Schiffssüdfassade, Fenster.

Abb. 18: Chřibská, St. Georgskirche. Südliche Chorerweiterung, östliche Fassade, Fenster.

Abb. 19: Chřibská, St. Georgskirche. Südliche Chorerweiterung, Südfassade, unteres Fenster der östlichen Fensterachse, an der oberen Leiste Datierung 1596.

Abb. 20: Chřibská, St. Georgskirche. Achteckpfeilerkapitell (Zeichnung nach der Fotodokumentierung).

Abb. 21: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, Sakristeiportal. Am Sturz plastischer heraldischer Schild, an dessen Seiten gemeißelte Initialen DW und IF, Jahreszahl 1597, unter dem Schild Buchstaben MHS. An der Leiste eine schwierig lesbare lateinische Inschrift (wahrscheinlich Verbum Domini Manet In _ternum S. Munch P.).

Abb. 22: Česká Kamenice, Kirche d. hl. Jakob d. Gr. Innenraum, Empore, Detail der Steinmetzdekoration.

Abb. 23: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, nördliche Empore, erstes Joch von Osten.

Abb. 24: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, nördliche Empore, erstes Joch von Osten, Detail der Steinmetzdekoration der Brüstung.

Abb. 25: Chřibská, St. Georgskirche. Treppenrisalit, Fenster in der Südfassade.

Abb. 26: Chřibská, St. Georgskirche. Treppenrisalit, Südfassade, Fensterdetail. An der oberen Leiste der Name Merten Friderich und Jahreszahl 1596, darunter Abkürzung IHS und ein Steinmetzzeichen.

Abb. 27: Chřibská, St. Georgskirche. Innenraum, südliche Empore, drittes Joch von Osten, Detail der Steinmetzdekoration der Brüstung. Im Kranz ein Schild mit dem Kelch, an Seiten Buchstaben MF.

Abb. 28: Chřibská, St. Georgskirche. Dachraum oberhalb des Schiffs – Abdruck des älteren Dachstuhls an der Turmostwand. Am ursprünglich weißen Außenputz hellgelbe illusionistische Eckarmatur (aus den Jahren 1650–1670).

(Übersetzung J. Noll)